

L'avertura litterara (a partir dal 1950) – Surselva, part 1

■ **Suenter la Segunda Guerra mundiala en las cundiziuns da la vita litterara sa midadas er en il mund rumantsch. Grazia a novas pussaivladads editorias pudevan ils auturs publictar ussa lur ovras er en cudeschs e betg pli, sco fin qua, mo en chalenders e revistas. Il radio e la televisiun rumantscha e l'Uniuin da scripturas e scripturs rumantschs, ch'edescha dapi il 1978 la revista «Litteratura» (successura da las «Novas litteraras», 1948–77), promovon ina chapientscha vicendaivla surregionala. En il rom da las stentas da la Confederaziun en favur d'in barat cultural tranter las singulas cumanzas linguisticas svizras han ins era cumenzà a translatar ovras rumantschas en las autras linguas naziunals. La litteratura rumantscha ha alura entschet ad experimentar cun novas furmas e novs temas ed è s'averta als gronds currents culturals internaziunals.**

Gian Caduff

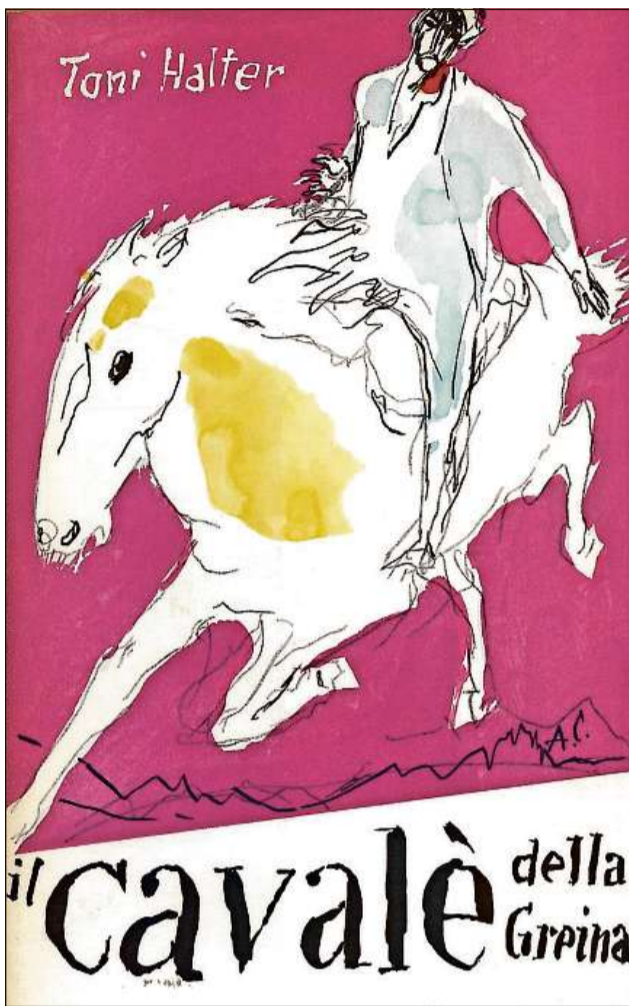
* 10 da fanadur 1899 a Glion, † 3 da matg 1994 a Cuira, reformà, da Flond. Figl da Steffan e da Madalena nata Darms, da Flond. ∞ Clara Maria nata Rich, da Soloturn. Gimnasi a Cuira. Studis da germanistica ed etnologia a Turitg, Lipsia, Marburg e Berna. Dr. fil. 1932 («Die Knabenschaften Graubündens»). Domicil a Cuira, scolast, referent, schurnalst, scriptur rumantsch e schurnalst da radio ordvart activ a partir dals onns 1920. Confundatur da la Lia Rumantscha (1919) e da la Renania (1922). Redactur da «La Casa Paterna» 1948–73. Emprim bibliotecar chantunal dal Grischun en uffizi cumplain 1939–64. (red.)

Giusep Durschei

* 7 d'avust 1911 a Segnas (vischnanca da Mustér), † prim da schaner 1983 a Segnas, catolic, da Mustér. Figl da Placi e da Mariuschla nata Sialm, da Mustér. Gimnasi a Mustér e Sarnen. Studis da teologia a S. Gliezi/Cuira, ordinà il 1936. Chaplon a Sumvitg 1938–40, plevon a Danis-Tavanasa (fin il 1948) ed a Sedrun (fin il 1976). Redactur dal «Pelegrin» 1950–57. Autur e reschissur da dramas («Corsin de Laret», 1945; «Golgata», 1956). (Gion Deplazes)

Toni Halter

* 20 da november 1914 (Michel Anton) a Valata (vischnanca da Sursaissa), † 26 da december 1986 a Vella, catolic, da Degen. Figl da Sep Antoni e da Maria Mengia nata Derungs. ∞ Giuseppa nata Derungs, da Vella. Scola claustrala a Mustér, Seminari scolastic a Cuira, scolast primar a Vella. Suenter la scolaziun a Friburg, magister secundar a Vella 1954–79. Autur da prosa e drammatica. Suenter raquints per la giuventetgna («Nus ed il Schuob», 1954), gieu festiv («Il festival

Toni Halter, «Il cavale della Greina» (1960).

de Porclas», 1951) e dramas istorics («General Demont», 1962), ha Halter publictà trais romans impurtants: «Culan de Crestaulta» (1955), ina fabla preistorica, «Il cavale della Greina» (1960), ina legenda istorisanta, e «Caumsura» (1967), in roman dal temp che tracta d'emigraziun e return. Las collecziuns da raquints «Fein selvadi» (1973) e «Diari suenter messa» (1977) s'occupan da tradiziun e modernitad. Commember dal Cussegl grond per il cumin da la Lumnezia 1979–81, president da l'Uniuin grischuna da scolasts 1973–78. Pliris ovras en vegnidas translataadas en diversas linguas (tranter auter da M. Popescu-Marin en rumen). Pliris premis litterars, Premi grischun da cultura 1985. Undrà en il Curtin d'onur da la Lia Grischa a Trun. (Clà Riatsch)

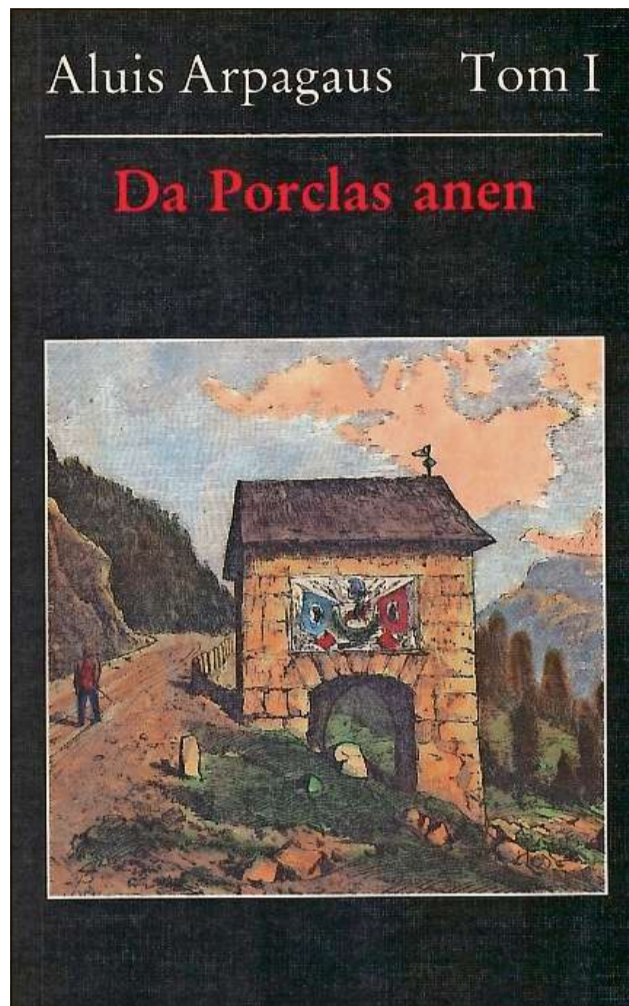
Gion Deplazes

* 22 da mars 1918 a Surrein (vischnanca da Sumvitg), † 8 d'october 2015 a Cuira, catolic, da Sumvitg. Figl da Giachen Mudest, tschentapignas e pur pitschen, e da Cristina nata Solèr, da Vrin. ∞ Carmelia nata Freimann, figlia da Giachen, chau-staziun. Seminari scolastic a Cuira, studi d'istorgia, litteratura tudestga e pedagogia a Friburg ed a Turitg, dr. fil. 1947 («Geschichte der sprachlichen Schulbücher im romanischen Rheingebiet»,

1949). Magister a la Scola chantunala a Cuira a partir dal 1949, conrectur 1961–83. Incumbensà cun l'instrucziun da lingua e litteratura rumantscha a l'Universitad da Turitg ed a la Scola auta da Son Gagl. Autur da numerusas poesias, raquints, novellas, romans e gieu auditivs (tranter auter «Paun casa», 1960; «La Borgia dil tschess», 1964; «Marlengia», 1980) sco era da lavurs litterar-istorics (tranter auter «Die Rätoromanen. Ihre Identität in der Literatur», 1991). Sias ovras, situadas en il mund da las vals muntagnardas grischunas, vivan da la tensiun tranter la fidaivladad a la tradiziun e l'avertezza al nov. Tranter il 1987 ed il 1993 ha Deplazes publictà sut il titel «Funtaunas» quatter toms davart l'istorgia da la litteratura rumantscha per scola e pievel. Redactur da «Nies Tschespet» 1953–63. President da la SRR 1963–88, commember da la suprastanza da l'Academia svizra da las ciencias umanas 1984–90. Premi Schiller 1958 e 1980, Premi grischun da cultura 1998 e.a. Autur ordvart popular, oravant tut en Surselva. (Lucia Walther)

Riget Bertogg

* 31 d'avust 1918 a Sevgein, † 16 da november 1997 a Schwarzenburg/BE, reformà, da Sevgein. Figl da Johann Martin, pur, e da Mengia nata Giger, da

Il relasch dad Aluis Arpagaus è vegni ed il 1983 en quatter toms.

Schnaus. ∞ Emma nata Steinmann. Gimnasi a Cuira, studi da teologia a Turitg e Basilea. Recepziun en la Sinoda retica 1944. Plevon ad Arosa, alura a Favugn fin il 1946, a Furna fin il 1952, ad Andeer fin il 1955, a Mogelsberg e Wartau/SG fin il 1971 sco era a Gianin e Fläsch fin il 1973. Suenter la pensiun è el sa retratg a Schwarzenburg. Autur da lirica populara inspirada da la natira e da la religiun («Raccolta», 1989) sco era da prosa e drammatica, publicgada en periodics ed antologias. Commember d'onur da la Renania. (Adolf Collenberg)

Flurin Darms

* 13 da november 1918 a Flond, † 18 d'october 2009 a Domat, reformà, da Flond. Figl da Giuli, pur, e da Barla nata Caduff, da Flond. ∞ Anna nata Baumann, figlia dad Alfred, funcziunari da posta, da Hirzel/ZH. Gimnasi a Cuira, alura studi da teologia a Turitg. Recepti en la Sinoda 1945. Plevon a Puntraschigna 1946–54, alura a Trin fin il 1968 ed a Domat fin il 1983. Autur da poesias, raquints, texts dramatics, biografias, translaziuns e lavurs editorias (per part sut il pseudonim Fra Urtgic). Sias poesias en cumparidas per l'emprima giada il 1960 en «Pervesiders jeu e ti», alura en trais ulteriuras collecziuns da poesias, edidas tranter il 1968 ed il 1986. Il 1972 ha Darms publictà la novella «Sut il Pinut», il 1985–86 sias «Raquintaziuns» (2 toms). Redactur da la part sursilvana dal «Calender per mintga gi» (1960–79). In dals motifs centrals en la prosa narrativa da Darms è la tensiun tranter ils giavischs da l'individ e las pretensiuns da la societad, tranter las normas vesavilas ed il misteri da la vita. Intginas da sias poesias en vegnidas messas en musica da Gion Antoni Derungs e da Conrad Bertogg. Premi Schiller 1962 e 1974. (Lucia Walther)

Clemens Pally

* 13 da mars 1919 a Curaglia (vischnanca da Medel/Lucmagn), † 12 da schaner 2010 a Cuira, catolic, da Medel. Figl da Carli, fravi e pur, e da Ludovica nata Giger, da Medel/Lucmagn. ∞ Hilde nata Schönenberger, d'Oberwil/ZG. Gimnasi a Mustér. Studis da fil. I (magister secundar) a Friburg, alura magister a Curaglia. Studis da pedagogia a Friburg, dr. fil. 1948 («Die Aufnahmeverfahren der Sekundarschule», 1955). Magister a la scola professiunala a Cuira 1953–69, directur dal post da Radio e Televisiun Rumantscha (RTR) a Cuira 1969–84. Autur d'istorias da chatscha («Ils ners dil Roc», 1961; «Cuolm en brentina», 1963

e.a.). Redactur e coautur da la monografia «Val Medel» (1996). Confundatur da la chasa editura Fontaniva e dal «Pompalus» (supplement da la «Gasetta Romantscha»). (Adolf Collenberg)

Giachen Giusep Casaulta

* 19 d'october 1919 a Lumbrein, † 17 d'avust 1995 a Cuira, catolic, da Lumbrein. Figl da Gion Bistgaun, pur, e da Johanna nata Lombris, da Vella. ∞ Domenica nata Sonder, da Salouf. Gimnasi ad Ebikon/LU e Mustér. Studis da giurisprudenza a Friburg, dr. iur. 1946. Advocat a Cuira dapi il 1947. Secretari dal Departament da construcziun e selvicultura 1948–60, secretari da la Lia Rumantscha 1960–68. Commember catolic-conservativ dal Cussegl grond per il circulo da Cuira 1961–68. Cusseglie governativ 1969–78 (Departament da giustia e polizia fin l'avrigl 1969), alura dal Departament da construcziun e selvicultura, president 1972, 1977). President da la Conferenza dals directurs chantunals forestals e president da la fundaziun da la Scola forestala interchantunala, inaugurada il 1975 a Maiavilla. Commember d'onur da la Societad forestala grischuna e president da l'Assoziun dal Rain 1979–92. Casaulta è s'engaschè fermamain per la construcziun da vias e per la protecciun cunter lavinas e torrents. Autur d'intginas novellas e poesias. (Adolf Collenberg)

Aluis Arpagaus

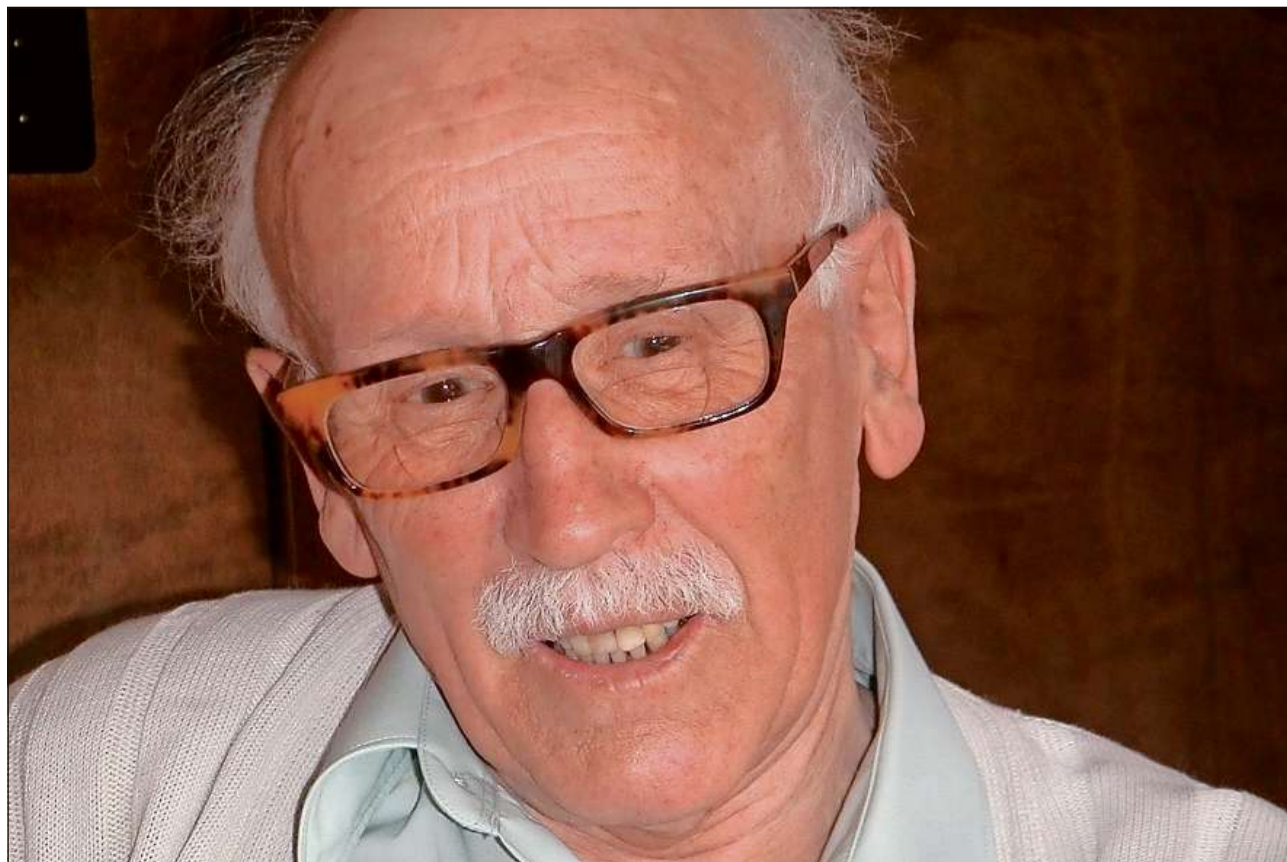
* 15 da schaner 1920 a Cumbel, † 6 d'avust 1969 a Glion, catolic, da Cumbel. Figl da Martin Antoni e da Maria nata Columberg, da Cavardiras (vischnanca da Mustér). Nubil. A partir dal 1946 cumisiunari al Collegi Maria Hilf a Sviz. El ha manà ina vita en sanadad falombra e migraziun interna. Litterat autodidact, autur da numerus texts en prosa e poesia e da gieu auditivs. Emprim success litterar cun «Per rovans e runtgas» il 1950 (emprim Premi da la Romania). En sias ovras per part postumas descriva Arpagaus ses pitschen mund en ina cumbinaziun da regardientscha ed actualitad. (Gion Deplazes)

Ludvic (Vic) Hendry

* 18 d'avust 1920 a Cavorgia (vischnanca da Tujetsch), † 17 da december 2014 a Schaffusa, catolic, da Tujetsch. Figl da Giachen Martin, pur, e da Barla Catrina nata Peder, da Selva. ∞ Zaria nata Venzin, da Sedrun. Seminari scolastic a Cuira, magister a Selva e Camischolas, alura studi da magister secundar a Turitg, Milaun e Friburg, magister secundar a Sedrun e Schaffusa (1960–85). Autur d'ina ovra litterara voluminosa. Hendry ha publictà ses emprims raquints en la revista «Il Pelegrin». Il 1957 è suandada sia emprima collecziun da raquints pli gronda («Tia veglia daventi»). A sia prosa narrativa appartegnan il diari «Discuors cuagl assassin» (1970, tudestg «Gespräch mit dem Mörder»), scrit suenter ina dimora voluntara en praschun, e las istorias curtas (reportaschas socialas) «En schurnada» (1983). En si'ovra litterara è Hendry s'occupà savens da dumondas socialas e psicologicas. Numerusas da sias ovras en deditgadas a temas istorics, per exempel «Ils Saracens vegnan» (1974). Dapi il 1990 ha Hendry era publictà poesias: «Paun cucu» (1991); «Auras» (1995, tudestg «Windzüge»); «Allegher e pietigot» (2003). Dasperas ha el realisà numerusas biografias e translaziuns. Premi grischun da cultura 2001. (Lucia Walther)

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artitgels (geografics, tematics, artitgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.

Vic Hendry (1920–2014), autur d'ina ovra litterara ordvart voluminosa.